

PRIKAZI I KRITIKE

Reviews and Critics

Bernd J. Fisher, *Albania at War 1939-1945, West Lafayette*
(Purdue University Press) 1999, XIII + 238 str.

Albanija je jedna od svetskoj publici najmanje poznatih evropskih zemalja. Isto važi i za njenu ulogu u Drugom svetskom ratu. Profesor Bernd Fišer se prihvatio zadatka da prikaže istoriju ove zemlje u tom razdoblju koje je kao i za veći deo Evrope, u mnogo čemu bilo sudbinsko za njen dalji razvoj.

Knjiga je podeljena na uvod, osam poglavlja i zaključak. Prvo poglavlje pod naslovom „Invazija Albanije grofa Čana” (str. 5-32) prikazuje ukoliko interesovanje Italije za Albaniju u razdoblju između dva svetska rata, sa posebnim akcentom na godinama koje su neposredno prethodile invaziji. Italija je pri tome koristila potrebu Albanije za ekonomskom pomoći. No budući da se željeno potčinjavanje nije na taj način moglo postići, na inicijativu italijanskog ministra inostranih poslova grofa Čana, koji je uspeo da za tu ideju pridobije Musolinija priča o ekonomskim koristima, navodnim simpatijama za Italijane i strahom da se Nemačka ne učvrsti u Albaniji, pristupilo se okupaciji koja je izvedena skoro bez borbe. Uprkos Musolinijevom uveravanju da nema interes za Albance van Albanije, on je odmah počeo da koristi Albaniju za podbunjivanje albanske manjine na Kosovu i Metohiji i u Grčkoj. Fišer ocenjuje da je Albanija bila poslednja žrtva politike popuštanja zapadnih sila Osovini na-

vodeći da je razvoj događaja na Balkanu najzad trgnuo Britaniju i Francusku iz letargije.

Drugo poglavlje pod naslovom „Izgradnja italijanske Albanije” (33-61) govori o unutrašnjoj organizaciji vlasti u okupiranoj Albaniji i njenim odnosima sa italijanskim vlastodržcima. Uključivanje Albanije u italijansku imperiju je izvršeno promenom ustava, personalnom i carinskom unijom, centralizacijom i osnivanjem albanske fašističke stranke kao filijale italijanske. U tom kontekstu autor govori i o organizaciji školstva i ukidanju dva do tada postojeća, i osnivanju jed(i)-nog albanskog režimskog lista.

Treće poglavlje sa naslovom „Italijanska Velika Albanija” (61-88) govori o ekonomskim i socijalnim merama okupatora, a najviše o raspirivanju iredentizma kao najboljem načinu da se pridobije pokoreno stanovništvo koje protivno naminkanim izveštajima „Dučeu”, nije gajilo nikakve simpatije prema Italijanima. Iredentistička kampanja je bila usmerena prema Jugoslaviji i Grčkoj, s tim što se vremenom, zbog nemačkog pritiska i okretanja glavne oštrice italijanske agresivne politike, sve više usmeravala prema ovoj drugoj kao ideološka priprema vojnog napada.

Ovo poglavlje sadrži i opis italijanskog napada na Grčku ukoliko je on bio

bitan za razvoj situacije u Albaniji. Autor dalje govori o okupaciji Kosova i Metohije u Aprilskom ratu, kojoj se Italijani uopšte nisu ozbiljno nadali. U tom kontekstu Fišer spominje i izgon 70 000 do 100 000 Srba iz pokrajine (pozivajući se na Noela Malkolma). Pored toga on govori i o otvaranju albanskih škola u pokrajini posle okupacije, uz netačnu primedbu da je Albancima u međuratnoj Jugoslaviji bilo uskraćeno svako pravo na školovanje - iako takva konstatacija nije u potpunosti važila čak ni kad je bilo u pitanju školovanje na maternjem jeziku. Albanci su lepo primili pripajanje Kosova i Metohije, a autor ukazuje i na velike ekonomske koristi, pre svega u pogledu proizvodnje hrane, koje je Albanija imala od novopripojenih teritorija.

Rezimirajući događaje i procese opisane u ovom poglavlju Fišer zaključuje da je napad na Grčku uništio određenu stabilnost koju je okupacioni režim uspeo da postigne i da je najavio početak kraja italijanske vlasti: mržnja i prezir koje je većina Albanaca gajila prema Italijanima (pojačani krivim verovanjem da su ih 1920. Albanci samo zbog svoje snage izbacili iz zemlje), pojačali su se italijanskim fijaskom u Grčkoj i sve većom represijom.

Četvrto poglavlje „Italijanska represija i početak otpora” (89-117) opisuje teškoće koje je italijanski režim doneo Albaniji i kako su se one odrazile na narastanje nezadovoljstva. Posle prvog talasa aktivnosti i izgradnje, nova vlast je ubrzo potonula u letargiju i korupciju koja je zahvatala sve sfere društva. Istovremeno rasle su i ekonomske teškoće. Razočarani su bili i brojni kolaboranti, ali

glavni nosioci nezadovoljstva su bili pripadnici srednje klase i inteligencije, koje Fišer definiše kao nosioce najmlađeg balkanskog nacionalizma, koji je po njemu bio fenomen XX veka. Iako bi se o ovim tvrdnjama moglo diskutovati, izgleda neosporno da su prva jezgra otpora počela da se okupljaju baš oko ovih društvenih grupa. Otpor je isprva bio pasivan, da bi u leto 1940. u Mirditima došlo i do prve oružane aktivnosti. U sklopu toga, Fišer se bavi i britanskim planovima u organizovanju i podsticanju otpora, kao i ulogom ex-kralja Zoga u svemu tome. Posle opisa prvih oružanih grupa, autor opisuje kako represivne, tako i kozmetičke mere italijanskih vlasti koje su usledile kao pokušaj da se otpor utiša.

Peto poglavlje nosi naslov „Porast otpora i propast Italije” (121-153). Ono govori o nosiocima oružanog otpora italijanskoj okupaciji. Najveći deo je posvećen dvema glavnim organizacijama koje su bile njegovi nosioci - Komunističkoj partiji Albanije (KPA) i Nacionalnom frontu (Bali Kombtar -BK) uz držanje na umu heterogenosti ove druge. U tom kontekstu autor opisuje osnivanje KPA uz pomoć jugoslovenskih komunista. Priznajući da je to pitanje još uvek u mnogo čemu sporno, Fišer se priklanja umernom mišljenju albanskog istoričara N. Panoa, da su bili potrebni kako Drugi svetski rat, tako i pomoć KPJ, ali da bez postojanja tvrdog jezgra (četiri) albanske komunističke grupe, ne bi došlo do stvaranja KPA. Autor se bavi i organizacionom strukturom Narodno-oslobodilačkog pokreta (NOP) i njegovih organa, ali uprkos priznavanju jugoslovenskog uticaja, na žalost ne pravi paralele sa ju-

goslovenskim NOP-om, iako su sličnosti u mnogo čemu pored naziva, indikativne.

Velika pažnja je posvećena i osnivanju BK novembra 1942. Nastanak ove organizacije, teoretski liberalne i pro-zapadne, je bio reakcija na osnivanje KPA, a njegova organizacija se brže širila na jugu nego na nepoverljivom severu. Fišer ističe da je NOP imao bolju propagandu i da je jačao za razliku od neaktivnog BK, koji je slično četnicima Draže Mihajlovića težio da izbegne žrtve i da sačuva snage za obračun sa komunistima.

U nastavku se govori o razvoju vojno-političke situacije u zemlji i merama Italijana da promenama nekoliko kvislinških vlada poprave svoj sve nezavidniji položaj tokom 1943. Posebna pažnja je posvećena sporazumu NOP i BK u Muklji početkom avgusta 1943. o zajedničkoj borbi protiv okupatora i nezavisnosti Velike Albanije. Sporazum je međutim, ubrzo odbačen od KPA, a Fišer pretpostavlja po nalogu Titovog emisara Svetozara Vukmanovića Tempa. (Po tom tumačenju, KPJ je smatrala da se primakla osvajanju vlasti pa nije želela da otudi Srbe prepuštanjem Kosova i Metohije Velikoj Albaniji.) Fišer ističe da je vođa albanskih komunista Enver Hodža isprva takođe bio pristalica Velike Albanije, ali da je posle prihvatio jugoslovensku liniju jer se uplašio da bi u Velikoj Albaniji severnjaci i Kosovari (Gege) imali prevlast nad njegovim južnjačkim zemljacima (Toskama). U svakom slučaju, Fišer smatra da je konferencija u Muklji bila prekretnica u odnosima KPA i KPJ.

Šesto poglavlje „Nemačka invazija i stvaranje nemačke Albanije” (157-188) govori o propasti italijanske vlasti u Alba-

niji i uspostavljanju nemačke kontrole. Nemačku okupaciju Fišer vidi kao neplaniranu i iznuđenu kolapsom Italije. Iako je ona protekla uz nešto veći otpor nego italijanska, ni on nije bio značajan i bio je brzo skršen. Nemcima je položaj bio unekoliko olakšan italijanskim greškama i mržnjom prema Italijanima. Pored toga, sećanja na korektnu austro-ugarsku okupaciju su još bila živa, a Albanci su prema Nemcima gajili poštovanje koje nikad nisu pokazivali prema Italijanima. Sem toga, Vermaht je svojom dobrom disciplinom i uglavnom pristojnim ponašanjem ostavio mnogo povoljniji utisak od traljave italijanske armije. Uz to, nemačka propaganda je znala da vešto iskoristi situaciju, prikazujući Nemačku kao osloboditeljicu od Italije. Ovo je, naročito naišlo na odziv na Kosovu i Metohiji gde su Albanci ostali lojalni Nemcima do samog kraja. U pravoj Albaniji, otopljavaње je išlo sporije, a tu su uz tvrdnje o oslobođenju, korišćene parole o odbrani od savezničkog iskrcavanja. Hitlerov izaslanik za jugoistok, Herman Nojbaher se skrupulozno trudio da formalno ispoštuje fikciju albanske nezavisnosti. Budući ograničenih snaga, Nemci su želeli da uspostave „nezavisnu” Albaniju koja bi sama na svojoj teritoriji održavala red. U ovome nisu nikad uspeali. Germanofili na koje su se oslonili su bili odvojeni od naroda, a čak su i lojalni Kosovari pokazivali više sklonosti da pljačkaju (ne samo Srbe, već i sunarodnike u Albaniji) tako da od njih nikad nije nastala efikasna vojska. Ovo je važilo i za zloglasnu SS diviziju „Skenderbeg” stvorenu februara 1944.

Pored toga, Fišer konstatuje da su, kao i Italijani, Nemci došli u zemlju bez

ekonomskih planova, ali da su se za razliku od prvih brže snašli i organizovali privrednu eksploataciju. Rezultat je bio da su za razliku od Italijana koji su u Albaniju mnogo više uložili nego što su iz nje izvukli, Nemci uspjeli da dobiju određene ekonomske koristi i da se povuku ostavljajući, uz ostalo, poprilične dugove.

Sedmo poglavlje „Otpor Nemcima” (189-218) govori o stanju u albanskom pokretu otpora posle nemačke okupacije. Fišer konstatuje da se on dolaskom novih okupatora dalje fragmentirao, a da su Nemci postepeno uspjeli da kooptiraju ili bar pasiviziraju sve druge grupe otpora sa izuzetkom komunističkog NOP-a. Poglavlje opisuje i nekoliko uglavnom uspešnih nemačkih ofanziva protiv NOP-a, uz pretpostavku da cilj Nemaca nikad i nije bio njegovo potpuno uništenje: postojanje NOP je najsigurnije vezivalo sve antikomunističke grupe za Nemce. Autor prati i dugo dosta nesistematsko angažovanje Britanaca u pomoći snagama otpora, kao i raspadanje antikomunističkih snaga.

Poslednje poglavlje „Nemačko povlačenje i stvaranje staljinističke Albanije” (223-256) govori o slabljenju nemačke vlasti u Albaniji, koja je do juna 1944. uživala sve veću podršku. Autor dalje opisuje raspadanje antikomunističkih snaga koje se povlače sa Nemcima, kao i završne borbe od kojih je posebno važna bila bitka za Tiranu krajem oktobra - početkom novembra 1944.

U okviru ovog poglavlja Fišer povećuje nešto više pažnje i Kosovu i Metohiji gde se NOP mnogo sporije razvijao nego drugde. U tom kontekstu on se dotiče kratko i čuvene Bujanske konferencije.

Što se samog oslobođenja Kosova tiče, njemu je posvećena posebna pažnja, kao poslednjem uporištu Nemaca na teritoriji „Velike Albanije”. Autor navodi lukavo korišćenje jedinica iz Albanije od strane Tita, ali nema konačno objašnjenje o pravih razlozima. Prikaz pobune na Kosovu i Metohiji koja je sledila posle oslobođenja se čini pojednostavljen.

Ostatak poglavlja se bavi izgradnjom „narodne vlasti” i poslednjim pokušajima Zoga i nekih inostranih krugova da ga vrate na vlast. Za mnoge mere i odluke novih vlasti je rečeno da su po jugoslovenskom uzoru, a naš čitalac to uviđa u još većoj meri. Šteta je što se autor nije malo više pozabavio tim paralelama, kako pri opisu toka rata, tako i neposrednog posleratnog perioda. Ovo poglavlje se završava konstatacijom da je albanski NOP postao legenda i ideološka osnova vlasti Envera Hodže sve do 1985. Fišer s pravom uočava srastanje marksizma i nacionalizma u albanskoj varijanti, tj. zanemarivanje internacionalizma od strane albanskih komunističkih ideologa. To nije jedinstven primer u nekadašnjim socijalističkim zemljama i šteta je što ovo svoje dobro zapažanje autor nije iskoristio za kraći osvrt na to, tim pre što o tome već postoji relativno obimna literatura na zapadnim jezicima.

Knjiga se završava zaključkom (257-274) u kome je rezimiran sadržaj knjige. Kao glavna konstatacija može se izdvojiti mišljenje autora da je Drugi svetski rat u velikoj meri doprineo transformaciji tradicionalnog albanskog društva. Ona je počela još pre rata tokom Zogove vladavine, ali ju je rat u socijalnoj, političkoj, kulturnoj pa i privrednoj sferi dosta ubr-

zao. Stare elite su nestale sa scene kompromitovane saradnjom sa Italijanima i/ili Nemcima. Rat je omogućio KPA da dođe na vlast i izvrši podržavljenje svih grana privrede i agrarnu reformu. Fišer smatra da je čak i u sferi ekonomije rat doneo napredak, uprkos ratnim razaranja, jer kako ispravno kaže, lakše je obnoviti nego graditi od samog početka. Kako Italijani, tako i Nemci, okupatori su ulagali dosta u izgradnju puteva, mostova, rudnike i neke fabrike i javne zgrade, tako da je na kraju najveći materijalni gubitak bilo oko 60 000 srušenih kuća. Komunistička vlast je, kao i u drugim zemljama uvela neke nesumnjivo napredne mere (opismenjavanje, emancipacija žena) i time dalje doprinela rastakanju tradicionalnog društveno-ekonomskog poretka u zemlji. Konačno, rat, a posebno Enver Hodžina vlast posle njega, je znatno doprineo razvoju albanske nacionalne svesti, na čemu je radio još i Zog. Nemci su ocenjeni kao uspešniji okupatori, koji su uz ulaganje manje sredstava i snage uspeali da se više približe ciljevima svoje okupacione politike nego Italijani, iako ni njima nije uspelo da ih u potpunosti oštvere. Radilo se u krajnjoj liniji o boljoj vojsci i solidnijoj državi sposobnijoj da, uprkos neslaganjima vojnih i civilnih vlasti, postigne veći deo svojih ciljeva.

Knjiga se završava korisnim pregledom britanskih, italijanskih, nemačkih i američkih arhivskih izvora i albanske i inostrane literature na zapadnim jezicima. Na žalost na njoj je svega nekoliko dela jugoslovenskih autora, za šta krivicu snosi koliko Fišer, toliko i jugoslovenska istoriografija. Upadljivo su odsutna dela albanske istoriografije na albanskom, ali s

obzirom na kvalitet albanske socijalističke istoriografije kad se radi o ovakvoj temi, pitanje je da li bi ona bitno dopunila, ili izmenila stvorenu sliku.

Knjiga je opremljena sa pet karata preuzetih iz starijih dela i ilustrovan sa 22 fotografije. Na kraju (321-327) se nalazi bibliografija i indeks ličnih i geografskih imena (329-338).

Uprkos manjih nedostataka, od kojih smo neke pomenuli, knjiga Bernda Fišera predstavlja vredno ostvarenje u svakom pogledu. Autor je izvrstan pripovedač u najboljoj tradiciji anglo-saksonske istoriografije, sa odmerenim osećanjem za savremeni pikantni detalj. To čitanje čini vrlo prijatnim i na trenutke čak zabavnim. Fišer se uvek trudi da bude objektivan i potpuno je svestan ograničenja koja mu nameću do sada dostupni izvori i relevantna literatura. On na osnovu njih uspešno krči put kroz šumu više ili manje istaknutih pojedinaca, raznih političkih grupa ustanova koje su imale udela u oblikovanju ratnih zbivanja u Albaniji. Jugoslovenskom čitaocu može biti žao što je Kosovu i Metohiji posvećeno tako malo pažnje, iako je naravno jasno da je reč o perifernoj oblasti koja nije ni spadala u Albaniju u pravom smislu reči. Ipak ostaje utisak da je o njoj moglo biti i malo više reči kao i da je autor mogao da upotrebi i nešto više jugoslovenske literature o tom predmetu - makar one na svetskim jezicima. Ovo nam se čini utoliko važnijim što Fišer potpuno pravilno uočava ulogu albanskog nacionalizma, kao i manipulacije njime. No kao što smo rekli, to predstavlja samo manji nedostatak inače jako dobre knjige. Autorovoj skromnosti posebno služi na čast što ne smatra

da je njegova knjiga definitivan prikaz Albanije u Drugom svetskom ratu, već njega prepušta mladim albanskim istoričarima posle istraživanja koja tek treba obaviti u nesređenim albanskim arhivima. U svakom slučaju, Fišerova knjiga,

iako nije konačna slika o Drugom svetskom ratu u Albaniji, svakako će činiti njen veliki, verovatno i pretežni deo.

Mr Zoran JANJETOVIĆ

Branko K. Pavlica, *Jugoslovensko-nemački ugovorni odnosi 1949-1990*, Beograd 1998, izdanje autora, str. 155

Sa malo kojom zemljom je bivša Jugoslavija imala tako žive i razvijene odnose kao sa Saveznom Republikom Nemačkom. Svestrani odnosi na mnogim poljima su rezultirali i brojnim ugovorima i sporazumima koji su regulisali relevantnu materiju. Dobar poznavalac jugoslovensko-nemačkih odnosa Branko Pavlica je u ovom delu dao pregled ugovornih odnosa dve zemlje sa osvrtom na period koji je prethodio stvaranju Savezne Republike Nemačke, odnosno Jugoslavije, i sa osvrtom na to kako su pojedini sporazumi sprovedeni u praksi.

Knjiga je podeljena na šest delova i tri priloga. Prvi deo (str. 10-15) predstavlja opšti teorijski uvod o bilateralnim međudržavnim sporazumima. Drugi deo (str. 16-23) prikazuje ukratko istorijat ugovornih odnosa prvo Srbije sa nemačkim zemljama i Nemačkom od XIX veka. U nastavku se govori o dosta bogatoj ugovornoj aktivnosti između Kraljevine Jugoslavije i Nemačke između dva svetska rata, a posebno od 1934. godine. Karakteristično za ovaj period je sve veće vezivanje Jugoslavije za Treći Rajh, iako je autor taj proces mogao i bolje da ilustruje

na osnovu dosta obimne historiografske literature o tom predmetu. Pavlica se sasvim kratko zadržava na ugovornim odnosima Nedićeve Srbije i NDH sa Nemačkom uz konstataciju da oni ne samo što su bili protivni međunarodnom pravu, već su i onako bili poništeni odlukom predsedništva AVNOJ-a februara 1945, u čiji legitimitet i legalnost ne sumnja.

Treće poglavlje (str. 23-26) opisuje stanje međusobnih ugovornih odnosa u prvim godinama po završetku Drugog svetskog rata. Karakteristično je za to doba da su prvi sporazumi sklopljeni još pre prestanka ratnog stanja (koje je jugoslovenska vlada jednostrano prekinula svojom notom 1951.), dok su predratni ugovori prećutno prestali da važe. Sporazumi pedesetih godina se tiču pre svega ekonomskih odnosa - uglavnom nemačkih dugovanja po raznim osnovima. U tom razdoblju oživljene su i predratne multilateralne konvencije.

Četvrti deo (str. 27-54) se bavi različitim ugovorima koje je SFRJ sklapala sa SRN. Većina njih se tiče privrednih odnosa dve zemlje koji su (ponovo) počeli da se svestrano razvijaju. Oni obuhvataju ra-